

Arşivden Bir Atatürk Fotoğrafi İnceleme Denemesi

İDİL ÇETİN*

Türk Tarih Kurumu (TTK) arşivinde yer alan yan sayfada gördüğünüz görsel, arka yüzündeki notlardan öğrendiğimize göre Atatürk'ün 14 Temmuz 1929'da sonradan Atatürk Orman Çiftliği adını alacak Gazi Çiftliği'ne geldiği sırada kaydedilmiş bir görüntüsü olmakla birlikte dolaşımı yaygınlaşmış fotoğraflarından biri değil. Gelgelelim, görsel, ön ve arka yüzleri vasıtasıyla erken Cumhuriyet yıllarında Atatürk fotoğraflarını kimlerin hangi vesilelerle çektiği, bunlardan hangilerinin nerelerde dolaşıma girdiği ve ilerleyen yıllarda bunların arşivlerde nasıl birer belgeye dönüştüğü gibi konular hakkında konuşmamıza imkân tanıyor.

Bu görüntülerin kimler tarafından üretildiğiyle söze başlayabiliriz. Erken Cumhuriyet yıllarında Atatürk'ün fotoğrafını çekmiş olanlar arasında ilk başta foto muhabirleri geliyor. Ancak bu dönemde ne kadar az sayıda foto muhabiri olduğu hesaba katıldığında durum ilginç bir hal alıyor. Dönemin foto muhabirlerinden Selahattin Giz bir röportajında bu yıllarda İstanbul'da 10-12 foto muhabiri olduğunu, Ankara'da ise sadece iki kişinin çalıştığını, bu yüzden bazı muhabirlerin birkaç gazetede çalışmasının veya muhabirlerin aralarında anlaşarak herkesin başka bir hadiseyi takip etmesinin, sonra da akşam buluşup haber ve fotoğraf teatisi yapmalarının yaygın bir durum olduğunu anlatıyor.¹ Ancak bu iş bölümünün Atatürk'ü içeren hadiseler için geçerli olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dönemin süreli yayınları incelendiğinde, bir hadiseye havadis niteliğini kazandıranın Atatürk'ün varlığı olduğu, havadisın nakledilmesine eşlik edecek fotoğrafların Atatürk'ün hadiseye katıldığı zaman dilimi süresince çekilenler arasından seçildiği fark edilir. Bu sebeple Atatürk'ün katıldığı her hadise foto muhabirleri tarafından takip edilir ve sayısını bilmek mümkün olmasa da kendisinin Cumhuriyet tarihinin tamamını besleyecek, farklı yerlerde ve biçimlerde tekrar tekrar dolaşıma girecek kadar çok sayıda fotoğrafı çoğunlukla bu kadar ufak bir grup tarafından çekilmiştir. Bu grubun ardından ikinci sırada fotoğraf stüdyoları gelir. Atatürk bilhassa önemli günlerin yıldönümlerinde belirli stüdyolarda portresini çektirmiştir. Ama bu stüdyolar o dönemde yalnızca portre çekimi yapmadıkları, aynı zamanda önemli hadiseleri takip edip çektikleri fotoğrafları süreli yayınlara sattıklarından Atatürk'ün fotoğraflarını bu vesileyle de üretmişlerdir. Bu iki gruptan başka Atatürk'ün yanında çalışmış ya da yakınında bulunmuş bazı kişilerin fotoğrafçılığa meraklı olduğunu ve bu nedenle kendisinin fotoğraflarını çektiğini biliyoruz. Son olarak, Atatürk'ün çıktığı yurt gezileri sırasında gittiği şehirlerdeki yerel ve amatör fotoğrafçıları sayabiliriz. Ancak bu son iki grubun çektiği fotoğrafların süreli yayınlarda nadiren dolaşıma girdiğini ve daha ziyade kişisel koleksiyonlarda kaldığını, bazılarının ise sonradan arşivlerdeki kimi Atatürk fotoğrafı koleksiyonlarına kaynaklık ettiğini söylemek mümkün.

* Oslo Üniversitesi, idil.cetin@ifikk.uio.no

¹ Ümit Bayazoğlu, "Giz Fotoğrafları", *Albüm Görsel Kültür Dergisi* (Mart 1998): 104.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, TTK_OFS_KHO_GHTD_EÖ_238_19_13

Bu yazıya konu olan fotoğrafı çeken kişi, fotoğrafın arka yüzüne başta Arap harfleriyle yazılıp sonradan Latin harflerine aktarılmış notu "Foto M. Cemal" olarak imzalayan, erken Cumhuriyet döneminin önde gelen foto muhabirlerinden Cemal Işıksel. Çok sayıda

Atatürk fotoğrafı çekmiş olmasından ötürü ilerleyen yıllarda bazen Atatürk'ün şahsi fotoğrafçısı olarak anıldığına rastlanacaksa da bu görüntüleri mesleği gereği kaydetmiş olduğunu Abdi İpekçi'ye verdiği bir röportajda şöyle ifade ediyor: "Efendim ben Atatürk'ün hususi fotoğrafını çekmezdim. Hadise içerisinde Atatürk'ün resimlerini alırdım. Portre yapmadık. Gazeteci idim."² Mesleğe Vakıf'te başlayıp Cumhuriyet'te devam eden Işıksel'in, her ne kadar görev icabı bu kadar çok sayıda fotoğraf çekmiş olsa da Atatürk'ün görüntüsünü kaydedebilmek için hadise kovalayan foto muhabirlerinden biri olmadığını da kaydetmek gerekir. Aynı röportajın ilerleyen kısımlarında Atatürk'e pek çok yurt gezisinde ricası üzerine eşlik edip fotoğraflarını çektiğini bizzat kendisi anlatır. Çektiği fotoğrafların çalıştığı gazete haricindeki süreli yayınlarda da yayımlandığına rastlanır. Ancak bunun sebebi, Işıksel'in birkaç gazeteye birden çalışan foto muhabirlerden olması değildir. Vakıf ve Cumhuriyet gazeteleri, CHP Genel Sekreterliği'nin parti tebligatlarında partinin yayın organı saydığı *Hakimiyet-i Milliye* ve onun devamı

² Abdi İpekçi, "Gazete Fotoğrafçılığı ve Atatürk'ten Anılar (Cemal Işıksel ile Söyleşi)", *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor* (İstanbul: Dünya Kitapları, 2004), 95.

olan *Ulus*, *Resimli Uyanış*, *Karagöz* gibi süreli yayınlar arasında değildir.³ Gelgelelim bu gazetelerin, sırasıyla, altıncı dönem mecliste bulunmuş gazeteci-milletvekillerinden Mehmet Asım Us ve Yunus Nadi Abaloğlu'na ait olmalarından ötürü yine de bir parti yayın organı gibi hareket ettikleri ve önemli hadiselerden fotoğrafların bu nedenle diğer süreli yayınlarla paylaşılmış olduğu söylenebilir. Işıksel'in belki tam da çalıştığı gazeteler sebebiyle devlet erkani, hatta bizzat Atatürk tarafından önemli hadiseleri kaydetmek üzere görevlendirilmiş olduğu düşünülebilir.

Burada yer verdiğimiz fotoğrafın çekilme vesilesi yine böyle bir rica ya da görevlendirmeyle ilgili olmalıdır çünkü bu görüntü aslında Gazi Çiftliği'ndeki bir fotoğraf çekiminin en başına, Atatürk'ün çiftliğe geldiği ana aittir. Çiftlikteki zirai faaliyetleri duyurmak üzere Atatürk'ü makine başında çalışır ve hasatla ilgilenirken gösteren aynı gün çekilmiş başka fotoğraflar yalnızca Işıksel'in o sırada çalıştığı *Cumhuriyet*'te değil dönemin diğer gazetelerinde de yayımlanır.⁴ Ancak buradaki görsel, zirai faaliyetlerle ilgili herhangi bir bilgi içermediğinden ilgili fotoğraf çekiminde kaydedilip süreli yayınlarda yayımlanmış görüntüler arasına girmemiştir. Atatürk fotoğraflarında görmeye daha ziyade alışıktığımız kadraj kusursuzluğuna ve teknik mükemmelliğe sahip olduğundan ve Atatürk'ün biraz hazırlıksız yakalandığı belli olduğundan sonradan süreli yayınlarda, sergilerde, albümlerde ve kamusal alanlarda sık karşımıza çıkan fotoğraflarından biri de olmamıştır. Bununla birlikte tümüyle ortadan kaybolmamış, TTK arşivinde Işıksel tarafından çekilmiş Atatürk fotoğrafları arasında kendine yer bulmuştur. Bu da bize, son olarak, Atatürk fotoğraflarının arşivlerde nasıl birer belgeye dönüştüğü hakkında birkaç söz söyleme imkânı tanır.⁵

Işıksel'in TTK arşivinde yer alan kendisine ait Atatürk fotoğraflarının arka yüzlerindeki kısa bilgilendirme notlarını ne zaman yazdığını bilmek mümkün değil. TTK'nın bu görselleri koleksiyonlarına kaydederken ilk başta ön yüzlerinden çıkarsanan temalarına göre bir katalog sistemi geliştirdiği, sol alt köşedeki "Yurt Gezi Ankara" ibaresinden görülebilir. Oysa yurt gezisi, Atatürk'ün Ankara ve İstanbul haricindeki şehirlere yaptığı ziyaretleri ifade etmede kullanılır. Arşivde sonradan fotoğrafların bağışçılara göre gruplandırıldığı yeni bir kataloglama sistemine geçilmiştir. O. Fikret Sağlam tarafından bağışlanmış bu fotoğrafın arşivde halen kullanılan kodu sol üstte görülebilir. Görselin arka yüzündeki bu farklı kodlar, tükenmez kalemle yapılmış transkripsiyon, iki farklı damga ve muhtemelen bir yayındaki ya da sergideki yerini belirten sağ alt köşedeki etiket, fotoğrafın arşiv bünyesine dahil edilmesinden sonra birkaç defa elden geçtiğini gösterir. Sağ üst köşedeki tarihin Işıksel'in kaleminden çıkmışa benzememesi ve Latin harflerine geçildikten sonra alınmış bir fotoğrafla ilgili olarak kendisinin zaten ilk başta

³ Çeşitli süreli yayınların parti yayın organı olarak anıldığı tebligatlardan örnekler için bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumi Tebligatı*, Cilt 1: Mayıs 1931'den Birincikânun 1932 Nihayetine Kadar (Ankara: Hakimiyeti Millîye Matbaası, 1933), 150, 158; Cilt 3: Temmuz 1933'ten Birincikânun 1933 Sonuna Kadar (Ankara: Hakimiyeti Millîye Matbaası, 1934), 97; Cilt 4: İkincikânun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar (Ankara: Hakimiyeti Millîye Matbaası, 1934), 46; Cilt 10: İkincikânun 1937'den 30 Haziran 1937 Tarihine Kadar (Ankara: Ulus Basımevi, 1937), 156.

⁴ Örneğin bkz. *Hakimiyet-i Millîye*, 15 Temmuz 1929, 1, 8; *Milliyet*, 15 Temmuz 1929, 1; "Gazinin Zinde Vücutu Bir Çalışma Abidesidir", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1929, 1.

⁵ Her ne kadar yer sınırlaması yüzünden konuya burada sınırlı değinilebilecekse de bununla ilgili daha detaylı bir inceleme için bkz. İdil Çetin, "The Backstages of Archives: The Reverse of Photographs", *Archives and Records* 43:3 (2022): 221-243.

Arap harfleriyle bir açıklama düşmüş olması, bunun da yine bir arşiv çalışanı tarafından not alındığını düşündürür. Bu da bu fotoğrafın bağlamı ve çekilme koşullarıyla ilgili bir araştırmacının arşivde yapılmış olabileceğini akla getirir. Ancak bu doğruysa bile, bu araştırmadan elde edilen sonuç kataloğa yansımamış, bu fotoğraf arşive, diğer yüzlercesi gibi, herhangi bir yer, tarih ve bağlam bilgisi olmadan sadece "Mustafa Kemal Atatürk" ibaresiyle kaydedilmiştir.

TTK arşivinde Atatürk fotoğraflarının yalnızca dijital kopyalarının görülebildiği, ancak bunlara erişmek için öncelikle dijital bir katalogdan fotoğraf seçimi yaparak görülecek fotoğrafların bir listesini hazırlamanın gerektiği, herhangi bir önizleme görseli içermeyen bu katalogda araştırmacıya yön gösterecek yegâne şeyin belge isimleri olduğu hesaba katıldığında, bu durumun işleri ne kadar zorlaştırdığı ve yüzlerce fotoğrafı birbirinden ayırıştırarak bilgiler eksik olduğunda ancak gelişigüzel bir seçim yapılabildiği açık hale gelir. Her ne kadar her kurumda farklı sorunlar olsa da bu durumun bünyelerinde Atatürk fotoğrafı barındıran pek çok devlet arşivi için geçerli olduğunu da kaydetmek gerekir. Bu kurumların tamamında Atatürk fotoğraflarının bağlam bilgilerinin araştırılması ya da kataloğa aktarılmasında sorunlar olduğu, kullanıcılarla sadece dijital kopyaların paylaşılması bir norm haline gelmiş olsa da pek çok kurumda bunların arka yüzlerinin dijitalleştirilmediği, bu yüzden fotoğraflardan edinebilecek bilgilerin yalnızca ön yüzlerinde görünenlere indirgendiği ve bunların arka yüzleriyle birlikte anlam ifade ettiklerinin gözden kaçırıldığı fark edilir. Bu da bize arşivlerdeki Atatürk fotoğraflarının birer belge olarak görülmeğe kendisini farklı yer ve zamanlarda görünür kılan malzemelerden ibaret olarak algılandığını gösterir.